

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 14/3 2025 s. 731-749, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

KARAY TÜRKÇESİNDE DUYU (ALGILAMA) FİİLLERİ

Gülsüm KIRBAŞ*

Geliş Tarihi: 25 Şubat 2025

Kabul Tarihi: 30 Nisan 2025

Öz

Fiiller yapılarına göre (basit, birleşik, türemiş) ve içeriklerine göre (oluş, kılış / kılınış, durum olarak) başlıklara ayrılmıştır. Mental fiiller ise son zamanlarda üzerinde çalışılan konulardan biridir. Tıp, psikoloji, dil, dil bilimi gibi birçok alanda mental fiiller üzerinde durulmaktadır. Mental fiiller duyu fiilleri, duygu fiilleri, idrak fiilleri gibi kollara ayrılmaktadır. Hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinde mental fiiller çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu çalışmada Karay Türkçesinde duyu (algılama) fiilleri incelenmiştir. Duyu fiilleri için Baskakow, Szapszal ve Zajaczkowski tarafından hazırlanmış ve Karay Türkçesiyle ilgili en kapsamlı sözlük olan Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski esas alınmıştır. Kelime Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski'den veya Karay Türkçesi ile ilgili metinlerden alınan cümlelerle tanıklanmıştır. Sonuç kısmında Karay Türkçesinde duyu fiilleri hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Mental fiiller, duyu (algılama) fiilleri, Karay Türkçesi, Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski.

SENSORY (PERCEPTION) VERBS IN KARAIM

Abstract

Verbs are divided into the titles of their structures (simple, compound, derived) and their contents (formation, action / action, situation). Mental verbs are one of the topics that have been studied recently. Mental verbs are emphasized in many fields such as medicine, psychology, language, linguistics. Mental verbs are divided into branches as sensory verbs, emotion verbs and perception verbs. Mental verbs have been discussed from various perspectives in both historical and modern Turkic dialects. In this study, sensory (perception) verbs in Karaim language are discussed. For sensory verbs, Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski, which is the most comprehensive dictionary on Karaim language prepared by Baskakow, Szapszal and Zajaczkowski, is taken as basis. The word is attested in sentences taken from Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski or texts related to Karaim language. In the conclusion, inferences are made about sensory verbs in Karaim language.

Keywords: Mental verbs, sensory (perception) verbs, Karaim language, Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski.

* Dr. Öğr. Üyesi; Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, gulsumkirbas@hotmail.com.

Giriş

TDK Türkçe Sözlük'te “Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan, zaman ve kiplerle çekimlenebilen, -ma- ekiyle olumsuz biçimi yapılabilen kelime türü, eylem” (www.tdk.gov.tr) şeklinde tanımlanan fiiller hareketlerin karşılığı olan sözcüklerdir.

Dil ve dil bilimi çalışmalarında oldukça önemli bir yere sahip olan fiiller üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda fiiller fonetik, morfolojik, semantik, sentaks gibi dil bilimi dalları çerçevesinde ele alınmıştır.

Hareketleri nesnesiz ve soyut olarak karşılayan, kullanılış sahasına çıkabilmeleri için çekime girmeleri gereken fiillerin manalı olsa da tek başına kullanılamayan dil birlikleri olduğunu söyleyen Ergin; çekimli fiilin “fiil kök ve gövdesi”, “şekil ve zaman eki” ve “şahıs eki” olmak üzere üç unsurdan oluştuğunu ifade etmiştir; fiilleri “geçişli fiiller” ve “geçişsiz fiiller” olarak ikiye ayırmıştır (1977, s. 275-276).

Banguoğlu fiilleri anlamlarına ve kullanışlarına göre sınıflandırmıştır (2011, s. 409).

Gencan, fiilleri yapılarına göre “asıl eylemler, basit eylemler; türemiş eylemler, bileşik eylemler” şeklinde ele almıştır (1979, s. 158).

Özkan, Aşcı ve Toker fiilleri yapılarına göre “basit, birleşik, türemiş fiiller”, içeriklerine göre “oluş, kılış ve kılınış, durum fiilleri” olarak tasnif etmişlerdir (2013, s. 104).

Böler de fiilleri içeriklerine göre “oluş, kılış, durum fiilleri” şeklinde ayrı başlıklar altında incelemiştir (2021, s. 277).

Günümüzde fiilleri morfolojik açıdan ele alan çalışmalar yerine tematik çalışmalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Son zamanlarda ortaya çıkan kavramlardan birisi de *mental fiiller*dir.

Mental fiiller; tıp, psikoloji, dil, dil bilimi gibi birçok alanda üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılan mental fiiller “duyu fiilleri, duygu fiilleri, idrak fiilleri” gibi dallara ayrılmıştır. Hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinde mental fiiller çeşitli açılardan ele alınmıştır.

Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Karay Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar günümüzde epey artmış olsa da Karay Türkçesinin söz varlığı hâlen aydınlatılmayı beklemektedir. Karay Türkçesinde mental fiiller üzerine daha önce çalışma yapılmamış olması bu çalışmanın yapılma nedenlerindenidir. Çalışmada mental fiillerin ilk aşaması sayılan *duyu (algılama) fiilleri* ele alınacaktır.

1. Mental Fiil

Mental fiiller, duyu organları ile harekete geçen algının zihinsel süreci etkilemesi ve sonuçta çeşitli dönütlerin de verilmesini kapsayan, psikoloji temelli hareketleri ifade eden fiillerdir (Hirik, 2018, s. 22).

“Bir süreç içinde gerçekleşen bu zihinsel hareket süreci girdi işlem sonrası başlayıp çıktı işlem öncesi son bulur. Bu girdi ve çıktı arasındaki yönelimsel olan fakat uzamsal olmayan sürece mental süreç, bu süreci ifade eden fiillere de mental fiil denilebilir” (Seçkin, 2020, s. 37).

Şahin, daha çok “Çocukların algılamaları, duyguları ve idrak ettiği alanlara ait kelimelerin” *mental verb (mental fiil)* terimiyle karşılandığını söyler (2012a, s. 46).

Sandalyeci “Fiillerin genel olarak hareket ve durum fiilleri olarak ikiye ayrıldığını, mental fiillerin hareket fiillerinin bir alt başlığı sayılabileceğini ve zihindeki hareketle ilgili olduğunu, bu hareketin de mental bir süreci ifade ettiğini” belirtir ve mental sürecin aşamalarını “Algı, Tanıma, Anımsama, Anlama, İleri İdrak, Değerlendirme” şeklinde sıralayarak verir (2016, s. 159).

Fakirullahoğlu mental fiillerin “düşünme, algılama, hatırlama, problem çözme, değerlendirme, karar verme, inanma, beğenme gibi karmaşık zihinsel süreçleri belirten sözlük unsurları olduğunu” ve genellikle “algılama (duyu) fiilleri, idrak (biliş) fiilleri, duygu (psikolojik faaliyet) fiilleri olmak üzere üç başlıkta incelendiğini” söyler, “Türklük bilimine sonradan kazandırılan mental fiillerin yabancı dildeki çalışmalarda söz dizimsel, biçim bilgisel ve anlamsal özelliklere göre farklı şekillerde sınıflandırıldığından” bahseder (2023, s. 6-7).

Doğan ve Erdin *mental sözcüğünün kavram alanının zihinsel, aklî ve ruhsal etkinliklerden oluştuğunu, mental fiil kavramının da zihne ait olan ve insan zihninde gerçekleşen hareketleri anlattığını* ifade eder (2021, s. 194).

Biray mental fiillerin düşünce, his, algı, duyu, davranış, sezgi, tanıma, hatırlama, idrak, değerlendirme ve açıklamayla ilgili olduğunu söyler (2007, s. 310).

Yıldız “mental fiillerin dil biliminin yanı sıra psikoloji, psikanaliz, nöroloji, nöropsikoloji, çocuk gelişimi, eğitim bilimleri, reklamcılık gibi birçok alanla da ilişkili olduğunu” ifade eder (2016, s. 64).

Şahin “bilişsel psikoloji, psikolinguistik (psikodilbilim), çocuk psikolojisi alanında çalışan bilim insanlarının çocukların iç dünyaları ve zihinleriyle alakalı sözcükleri de araştırma konusu yaptıklarını”, “çocukların algılamaları, duyguları ve idrak ettiği alanlara ait kelimelerin genel olarak “mental verb” (mental fiil) terimiyle karşılandığını” belirtir (Şahin, 2012a, s. 46).

Aşçı; *Mu’înü’l Mürîd’de Yer Alan Mental Fiiller* adlı çalışmasında mental fiillerin sadece dil bilimi alanında değerlendirilmediğini, zihinsel süreci anlatan ve insanı ilgilendiren her alanda (psikoloji, sosyoloji, felsefe ve dil edinimi gibi) bu konunun işlendiğinin söylenebileceğini açıklar (2024, s. 1248).

2. Mental Fiillerle İlgili Yapılan Çalışmalar

Bilişsel bilim alanlarının kurulmasından sonra bilişsel dil biliminin konusunu içine alan mental fiiller üzerine yapılan çalışmalar yirmi birinci yüzyıl Türkiye Türkolojisinde ilgi görmüştür (Yıldız, 2019, s. 21).

Türkiye’de mental fiiller üzerine tez, kitap, bildiri gibi farklı türde çalışmalar yapılmıştır. Hirik’in (2018) *“Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller”* ve Seçkin’in (2020) *“Eski Türkçe Metinlerinden Örneklerle Mental Fiil Teorisi”* adlı çalışmaları kitap türündeki çalışmalardandır.

“Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri” (Kamchybekova, 2010), “Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller” (Şahin, 2012b), “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri” (Türköl, 2013), “Eski Uygurcada Mental Fiiller” (Yıldız, 2016), “Kırgız Türkçesinde Duygu Fiilleri” (Fakirullahoğlu, 2016), “Eski Türkçede Mental Fiiller” (Seçkin, 2019), “Karahanlı Türkçesinde Duygu Fiilleri” (İlter, 2019), “Azerbaycan Türkçesinde Mental Fiiller” (Bilgin Aksoy, 2021) de mental fiil üzerine yazılmış tezlerdir.

Mental fiiller ilk olarak yabancı araştırmacılar tarafından ele alınmış, mental fiillerin farklı şekilde tasnifleri yapılmıştır. Çalışmaların bazılarında mental fiillerin tamamına değinilmiş bazılarında ise bir bölümü değerlendirilmiştir.

Levin (1993) çalışmasında duyu fiillerini (verbs of perception); *see verbs* “görme fiilleri” (s. 185), *sight verbs* “gözlemleme fiilleri” (s. 186), *peer verbs* “gözetleme fiilleri” (s. 187), *stimulus subject perception verbs* “uyarı temelli fiiller” (s. 187) şeklinde dört (4) başlığa ayırmıştır.

Booth ve Hall (1995) mental fiilleri *algı* (perception), *tanıma* (recognition), *hatırlama* (recall), *anlama* (understanding), *üstbiliş* (metacognition), *değerlendirme* (evaluation) şeklinde altı başlık altında incelemiştir (s. 532).

Croft (1993) zihinsel fiil (psych verbs) olarak da bilinen mental fiilleri anlamsal açıdan *algılama* (perception), *bilişsel* (cognition) ve *duygu* (emotion) fiilleri olarak üç başlıkta ele almıştır (s. 55).

Halliday (2014) mental fiilleri işlevlerine göre *algılama* (perception), *idrak* (cognition), *istek* (desideration), *duygu* (emotion) şeklinde dört kısımda incelemiştir (s. 260).

Türkiye’de de mental fiiller üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmanın kapsamını aşmamak için burada bazılarını değinilecektir:

Erdem (2004) mental fiilleri *algılama fiilleri*, *etki fiilleri* ve *idrak fiilleri* şeklinde üç başlığa ayırmıştır (s. 939-947).

Şahin (2012a) “*mental fiillerin bilinçli bir eylem olduğunu, mental sürecin sonunda ortaya çıkan idrak, algılama ve duygularla ilgili oldukları için mental (zihin) fiili olarak adlandırıldığını*” söylemiş (s. 49) ve Türkmen Türkçesindeki mental fiilleri “İdrak, Duygu ve Algılama Fiilleri” olmak üzere üç başlık altında incelemiştir.

Özeren ve Alan (2018) *Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller* adlı çalışmalarında mental fiilleri *Biliş Fiilleri*, *Psikolojik Durum Fiilleri* ve *Algılama Fiilleri* olmak üzere üç ana başlık altında tasnif etmişlerdir.

Yıldız (2016) *Eski Uygurcada Mental Fiiller* isimli çalışmasında mental fiilleri *biliş fiilleri*, *psikolojik durum fiilleri* ve *algı fiilleri* şeklinde üç (3)’e ayırmıştır.

Yaylagül (2005) *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller* adlı çalışmasında mental fiilleri *Duyu Fiilleri*, *Duygu Fiilleri*, *Anı ve Uslamlama Fiilleri*, *Açıklama Fiilleri* şeklinde dört maddede ele almıştır.

Soydan (2018) “Tarama Sözlüğünün İlk İki Cildindeki Duygu Fiilleri Üzerine Bir Değerlendirme” isimli çalışmasında duygu fiillerini *Yapım Eki Alan Fiiller*, *Birleşik Fiil Yapısında Olanlar*, *Kök Hâlinde Olan Fiiller* şeklinde başlıklara ayırarak vermiştir.

Ayan ve Türkdil (2015) algılama fiilleri başlığı altında da ele alınan duyu fiillerinin “Goatly (1997), Croft (1993) Halliday (1990), Erdem (2004), Levin (1993) gibi birçok araştırmacı tarafından mental sürecin ilk basamağı olarak gösterildiğinden” (s. 99) bahsederek Kazak Türkçesindeki dokunma ifade eden duyu fiillerini incelemişlerdir.

Şirin (2016) “Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)” adlı kitabında oluş ve kılış fiillerinin yanı sıra *Duygular (Ruhsal Durum)* başlığı altında duygu fiillerine yer vermiştir.

Fiillerin duyu organlarıyla bağlantısını ele alması nedeniyle mental fiiller sadece dil biliminin değil birçok farklı bilim dalının ilgi alanına girmiş, yeni bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Farklı Türk lehçelerindeki mental fiillerin araştırmacılar tarafından ele alınması lehçeler arasında karşılaştırma yapma olanağı sunmakta, benzerlik veya farklılıklar konusunda çıkarımlarda bulunulmasına yardımcı olmaktadır.

3. Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski

Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski “Karayca-Rusça-Lehçe Sözlük” adlı eser 1974 yılında Rusya’da *Russkij Jazyk* tarafından basılmıştır. Eserin yazarları Baskakow, Szapszał ve Zajaczkowski’dir (1974).

Sözlük, üç dillidir. Madde başı kelimeler Karaycadır. Açıklamalar Rusça ve Lehçe’dir. Eser, Kiril alfabesiyle yazılmıştır. 687 sayfadan oluşmaktadır. Karay Türkçesinin üç ağızı da (Kırım, Trakay, Haliç) sözlükte yer almaktadır. Kelimelerin cümle içinde kullanımlarına da zaman zaman yer verilmiştir. Eser içerisinde atasözü, deyim gibi farklı sözlü ürünlerin yer alması, Karay Türkçesinin ağızlarını karşılaştırmalı olarak göstermesi eserin ayırt edici unsurlarındandır.

4. Metot

Bu çalışmada mental fiillerin tespiti için Karay Türkçesiyle ilgili en kapsamlı sözlük olan *Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*¹’den yararlanılmıştır. Çalışma mental fiillerin ilk aşaması olarak görülen *duyu (algılama)* fiilleriyle sınırlandırılmıştır. Duyu fiilleri; görme, işitme, tatma, dokunma ve koklama olmak üzere 5 (beş) başlık altında ele alınmıştır. Karayca fiiller ağırlıkta olmakla birlikte sözlükte yer alan başka dillerden alıntı kelimeler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışma yapılırken öncelikle madde başı kelimenin kaynak kitaptaki Kiril harfli şekli, daha sonra ise parantez içinde Latin harflerine aktarımı yazılmıştır. Karay Türkçesinin ağızlarındaki benzer (yani sadece fonetik farklılık gösteren veya ek almasına rağmen aynı anlamda olan) örnekler “~” ifadesiyle yan yana verilmiştir. Kelimenin SKRP’de geçtiği sayfa numarası ve anlamı belirtilmiştir. Mental fiil olan kelimenin cümle içinde kullanımı SKRP’de geçiyorsa bu cümle ve Türkiye Türkçesine aktarımı kelimenin devamında verilmiştir. Eğer kelime SKRP’de cümle içinde yer almıyorsa EYKM (Aqtay, 2021), KA (Mardkiewicz, 1931-1938), KKA (Altınkaynak, 2006), KKAS (Polkanov, 1995), KKKM (Çulha, 2015), KKR (Çulha, 2017), LKY (Kıvrakdal, 2000) adlı kaynaklardaki cümlelerden yararlanarak örnekler tanıklanmıştır. Mental fiil olarak alınan kelime metinlerde geçmiyorsa sadece mental fiil verilmiştir. İlgili başlıklardaki örnekler Latin harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

5. İnceleme

5.1. Duyu (Algılama) Fiilleri

Zihinsel faaliyetlerin ilk aşaması sayılan duyu (algılama) fiilleri beş duyu organımızın faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan fiillerdir. Dış dünya, duyu organları aracılığıyla idrak edilerek elde edilen bilgiler zihinde işlenir. İşlenen bu bilgiler sonucunda da duygu ve düşünceler dil aracılığıyla kelimelere dökülür. Böylece mental fiiller ortaya çıkar.

¹ Eser, bu bölümden sonra SKRP kısaltmasıyla gösterilecektir.

Birçok araştırmacı duyu (algılama) fiillerini *dokunma, görme, işitme, koklama, tatma* şeklinde ele almıştır. Çalışmamızda geçen duyu (algılama) fiilleri şu şekildedir:

5.1.1. Dokunma Duyu Fiilleri

Mental fiiller içerisinde dokunma duyu fiilleri önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki bazen göremediğimiz, duyamadığımız, tadamadığımız, kokusunu alamadığımız bir nesneyi dokunarak daha iyi algılayabiliriz.

SKRP'deki dokunma duyu fiilleri şu şekildedir:

авучла- (avuçla-) “avuçlamak, avuç avuç almak” (s. 42)

богъ- (boğ-) ~ бу- (bu-) ~ був- (buv-) “boğmak” (s. 126, 135) ... istese bizni denizde bogar edi (EYKM, s. 266) “... istese bizi denizde boğardı.”

богъыл- (bogıl-) ~ богъул- (bogul-) ~ бувул- (buvul-) “boğmak, boğulmak” (s. 126, 135) Denizde bogıldı (SKRP, s. 126) “Denizde boğuldu.”, Suya boğulsın ... (EYKM, s. 209) “Suda boğulsun.”, ... Rabban buvulur asaydohats etni tivil adetli sohumlamaktan ... (KA, s. 9/23) “Rabban âdetine göre öldürmediği (hayvanın) etini yiyerek boğulur.”

чак- (çak-) “çakmak, vurmak” (s. 621) ... yıldırımla(r) çakıp gemiler birbirine urup pare pare oldular (KKR, s. 38) “yıldırım çakıp gemiler birbirine vurup parçalandı.”

чарп- (çarp-) “vurmak” (s. 625)

чарпын- (çarpın-) “vurunmak, çırpınmak” (s. 625) Urunup çarpın- (SKRP, s. 581) “Vurunup çarpınmak, çırpınmak, mücadele etmek.”

чимдир- (çimdir-) “çimdiklemek” (s. 628)

даيان- (dayan-) “dayanmak, yaslanmak, tutunmak” (s. 169) Gel efendim boynuma bir haza dayan (KKR, s. 60) “Gel efendim boynuma yaslan.”

эбис- (ebis-) ~ өбиш- (öbiş-) ~ өбюш- (öbüş-) “öpüşmek” (s. 653, 437) Uzaktalar öbişirler, yakındalar tokışirler (KA, s. 8/19) “Uzaktakiler öpüşürler, yakındakiler çekişirler.”, Yıraklar ebisirler, yuvuklar tirtilirler (KA, s. 8/19) “Uzaktakiler öpüşürler, yakındakiler çekişirler.”

эп- (ep-) ~ өп- (öp-) “öpmek” (s. 442, 664) ... epme bahalı toprahın aziz yerimizin ... (KA, s. 6/8) “... kutsal vatanımızın değerli toprağını öpmek ...”, Kuçtı Hanna oğlanların da öpti (SKRP, s. 442) “Hanna çocuklarını kucakladı ve öptü.”

эпкелэ- (epkele-) ~ өпкяля- (öpkele-) “defalarca öpmek” (s. 442, 665)

фискэле- (fiskele-) “fiske vurmak” (s. 594)

иби- (ibi-) “emmek, soğurmak” (s. 192)

ибит- (ibit-) “emmek, emdirmek” (s. 192)

кап-, кьап- (kap-) “tutmak” (s. 290, 362) Kabat kolundan (SKRP, s. 290) “Elinden tutuyor.”

капхала- (kaphala-) ~ капкала- (kapkala-) “tutmak, yakalamak” (s. 290) Sen kaphalays şıçanlarını (LKY, s. 112) “Sen yakalarsın fareleri.”

кѡаптыр- (kaptır-) “yakalanmak, tutulmak” (s. 362)

карма- (karma-) ~ кѡармала- (karmala-) “dokunmak” (s. 294, 364) ... *basladı koluba karmama ol yat da andiy tanıs anar izlerni ... (KA, s. 7/18) “... o yabancı ve bir o kadar da tanıdık kişinin yüzündeki yara izine eliyle dokunmaya başladı.”*, *Kart koyunda kalaç bar, karmalasan komeç bar (KKAS, s. 54) “Yaşlı kişinin koynunda kalacı var ve dokunsanız kömeci de var.”*

кѡармалан- (karmalan-) “dokunmak, kendini yoklamak” (s. 364)

карман- (karman-) “el yordamıyla, dokunarak aramak” (s. 294) *Ne karmanas (SKRP, s. 294) “Neden karanlıkta el yordamıyla arıyorsun?”*

кѡавуш- (kavuş-) “kavuşmak, buluşmak” (s. 356) *O muradına kavuşdı (SKRP, s. 356) “O muradına kavuştu.”*

кѡавуштыр- (kavuştır-) “birleştirmek, kavuşturmak” (s. 357) *Bizleri hasretimize kavuşturdın (EYKM, s. 368) “Bizleri hasretimize kavuşturdun ...”*

кѡытыкла- (kıtıkla-) “gıdıklamak” (s. 382)

колтукла- (koltukla-) “gıdıklamak” (s. 331)

корса- (korsa-) “kucaklamak” (s. 334)

куч-, кѡуч- (kuç-) ~ куц- (kuts-) “kucaklamak, kavuşturmak” (s. 351, 377) *Kuçup kollarnı (SKRP, s. 351) “Kollarını kavuşturmuş.”*, *Kuts kollarnı (SKRP, s. 351) “El sıkış.”*

кѡучакѡла- (kuçakla-) ~ кучухла- (kuçuhla-) “kucaklamak” (s. 377, 351) ... *gitme ağıam deyi kuçaklar ... (EYKM, s. 127) “.. gitme ağıam deyip kucaklar ...”, Köz suklançı kuçuhleyt ürekni (SKRP, s. 351) “Gözlerin güzelliği yüreği kucaklar.”*

кѡучакѡлаш- (kuçaklaş-) “kucaklaşmak, birbirini kucaklamak” (s. 377) *Ana bala kuçaklaşıp ... (EYKM, s. 266) “Ana ve evlat kucaklaşıp ...”*

кучуш- (kuçuş-) ~ кучус- (kutsus-) “kucaklaşmak” (s. 351, 377) ... *ağılaştılar, sızlaştılar, öpüştüler, kuçuştılar (EYKM, s. 333) “... ağılaştılar, sızlaştılar, öpüştüler, kucaklaştılar...”, Ebiskin da kutsuskun siver dostunba (KA, s. 5/22) “Öpüş ve kucaklaş sevgili arkadaşınla.”*

кѡураш- (kuraş-) ~ кѡрэш- (küreş-) “güreşmek, kavga etmek” (s. 374, 354) *Küreşdi bir malah ilen ... (EYKM, s. 205) “Bir melekke güreşti ...”*

нал- (nal-) “dövmek” (s. 418)

огѡала- (ogala-) “ovmak, ovalamak” (s. 423)

сарыл- (sarıl-) “sarılmak” (s. 468) *Gel sarılalım şu yalancı dünyada (EYKM, s. 77) “Gel sarılalım şu yalancı dünyada.”*

сыла- (sıla-) “sıvazlamak, okşamak, düzeltmek” (s. 491) *Başını sılagın (SKRP, s. 491) “Sağını okşa.”*

сыпа-² (sıpa-) ~ сыпакъла- (sıpakla-) ~ сыпала (sıpala-) “okşamak, sıvazlamak” (s. 494) *Baban anan domuzda bolsa, kunde on kere arkasın sıpa (KKAS, s. 16; KKA, s. 98) “Annen baban domuz da olsa günde on kere sırtını sıvazla.”*

шамарла- (şamarla-) “tokat atmak” (s. 644)

тәп- (tep-) “tepmek, çiğnemek” (s. 565)

тэтә- (tete-) “ayağıyla ezmek, çiğnemek” (s. 568)

тий- (tiy-) “değmek, dokunmak” (s. 526) *Ağzım tiydi aşına (EYKM, s. 300) “Ağzım değdi aşına.”*

тийдир- (tiydir-) “değmek, değdirmek, dokundurmak” (s. 526) *Parmak tiydir- (SKRP, s. 526) “Parmakla dokunmak.”*

токъын- (tokin-) ~ токъун- (tokun-) “dokunmak” (s. 535) ... *elinden sazı almaya ister. Padişah dedi ki dokunma ... (EYKM, s. 318) “Elinden sazı almak ister. Padişah ‘Dokunma!’ der ...”*

токъыш- (tokış-) ~ токъуш- (tokuş-) “birbirine dokunmak, tokuşmak” (s. 535) *Kızlar gider yokuşa / Ak memeler tokuşa (EYKM, s. 303) “Kızlar yokuşa gider / Ak memeler tokuşur.”*

туткала- (tutkala-) ~ тутхала- (tuthala-) “tutmak, yakalamak” (s. 549, 551) *Ki şıçanlarnı tuthalayt (LKY, s. 111) “Ki sıçanları yakalar.”*

тутул- (tutul-) “tutulmak, yakalanmak” (s. 550) *Tutulğan (SKRP, s. 550) “Yakalanmış.”*

тутус- (tutus-) ~ тутуш- (tutuş-) “el ele tutuşmak, el tutuşmak” (s. 550, 551) *Kol koldan tutuşup (SKRP, s. 551) “El ele tutuşup.”*

тутуштыр- (tutuştır-) ~ тутуштур- (tutuştur-) “tutturmak, elden ele geçmek” (s. 551)

түрт- (türt-) “dürtmek, itmek” ~ түртүкле- (türtükle-) “dürtüklemek” (s. 554) ... *sanki bir kimse türtüp uyatmış ... (KKR, s. 31) “... sanki birisi dürtüp uyandırmış ...”*

умачла- (umaçla-) “yoğurmak” (s. 578)

ур- (ur-) “vurmak, çarpmak” (s. 580) *Yıldırım urgırı (SKRP, s. 580) “Yıldırım çarpsın.”, ... neçün kardaşınını urarsın (EYKM, s. 210) “... neden kardeşine vuruyorsun?”*

урун- (urun-) “vurunmak” (s. 581) *Urunup çarpın- (SKRP, s. 581) “Vurunup çarpınmak, mücadele etmek.”*

ват- (vat-) “vurmak” ~ ватыл- (vatıl-) “vurulmak” (s. 156) *Vatır seni başha (SKRP, s. 156) “Senin kafana vurur.”*

йакъала- (yakala-) (s. 219) “tutmak, yakalamak”

² SKRP’de Kiril harfli yazılışı сына- şeklindedir ancak parantez içinde сыпамак şeklinde doğru yazımı verilmiştir.

йасла- (yasla-) ~ **йаслан-** (yaslan-) “**dayanmak, yaslanmak**” (s. 238) *Pehlivanlar kışfet giyer yaslanır (EYKM, s. 176) “Pehlivanlar kışfet giyip (arkasına) yaslanır.” , ... dizinde yaslandığım (KKR, s. 64) “... dizine yaslandığım.”*

йух- (yuh-) “**sarılmak, tutunmak**” (s. 260) *Nemegede yuhmyt dcan (SKRP, s. 260) “Ruh hiçbir şeye tutunmaz.”*

йумырыкъла- (yumırıkla-) ~ **йумрукъла-** (yumrukla-) ~ **йумурукъла-** (yumurukla-) “**vurmak, yumruk atmak, yumruklamak**” (s. 259, 258)

5.1.2. Görme Duyu Fiilleri

Varlıkları, nesneleri, olayları, durumları büyük oranda doğru algılamamızı sağlamasından ötürü görme duyusu önem arz etmektedir. Görme ile ilgili fiiller hem gerçek hem mecazi anlamda kullanılmaktadır. Görme duyu fiilleri de mental fiil kapsamına girmekte ve mental sürecin ilk aşaması sayılmaktadır.

SKRP’deki görme duyu fiilleri şu şekildedir:

багъыл- (bagıl-) “**bakmak, bakılmak**” (s. 95) *Bir ay bitti, daha bir şey bagılmadı (EYKM, s. 341) “Bir ay geçti, daha bir şeye bakılmadı.”*

багъын- (bagın-) “**bakmak, bakınmak**” (s. 95) *Bagınam üstünde tereknin (LKY, 104) “Ağacın üstünden bakıyorum.”*

багъынгъала- (bagingala-) “**bakmak, bakınmak, etrafına bakınmak**” (s. 96) *Bagingalama yanlarga (SKRP, s. 96) “Etrafa bakmak.”*

бах- (bah-) ~ **бак-** (bak-) “**bakmak**” (s. 107, 99) *Közleriya bahma kledim (LKY, 100) “Gözlerine bakmak istedim ...”, Bak benim anam ... (KKR, s. 57) “Bak! Benim anam ...”*

глентъ- (glent-) “**bakmak, göz atmak**” (s. 161) *Anı glentti (SKRP, s. 161) “Ona göz attı.”*

издэ- (izde-) ~ **излэ-, изля-** (izle-) “**izlemek, aramak**” (s. 194) *Atka minip, atnı izdeydi (KA, s. 8/20) “Ata binip at arıyor.”, Men izleyim seni ol ken tüzde (LKY, s. 201) “Ben izliyorum seni o geniş ovada.”*

излэн-, излян- (izlen-) “**izlenmek, aranmak**” (s. 194)

кара- (kara-) “**bakmak, izlemek, aramak**” (s. 291) *Kün-keç kareydir bar yartın (LKY, s. 173) “Gündüz gece bakıyor her yere ...”*

кер- (ker-) ~ **кёр-** (kör-) “**görmek**” (s. 306, 314) *Bitsaknı kerip kaz tiriley tselmekke kirdi (KA, s. 8/7) “Bıçağı görünce kaz canlı canlı çömleğe girdi.”, Körem, ayçeh balkıyt suvda (LKY, s. 180) “Görüyorum ayıcık parlıyor suda...”*

кергиз- (kergiz-) ~ **көргиз-** (körgiz-) ~ **көргүз-, көргюз-** (körgüz-) “**göstermek, görmesini sağlamak**” (s. 306, 339, 314) *Körgüzüm saya barın (SKRP, s. 314) “Sana hepsini göstereyim.”, Atka torbanı (uwusba) kergizme (KA, s. 8/20) “Ata (yulaf) torbasını gösterme.”, Burnuynu sen körgüzme üvden (LKY, s. 164) “Burnunu gösterme (çıkarma) evden ...”*

кергизил- (kergizil-) “**gösterilmek**” (s. 306)

көргүзюнь- (körgüzün-) “görünmek, kendini göstermek” (s. 314) ~ **kergin-**... *kerginindi ak yuynı kigirtsinlernin* (KA, s. 6/1) “... beyaz güvercin topluluğu göründü.”

керимле- (kerimle-) ~ **көрүмле-** (körümle-) “bakmak” (s. 306, 339)

керин- (kerin-) ~ **көрин-** (körin-) ~ **көрүн-**, **көрюн-** (körün-) “görünmek” (s. 306, 339, 340, 315) *Da ne ki sana da karındaşlarına yahşı kerinse* (SKRP, s. 306) “Sana ve kardeşlerine ne iyi görün(ür)se ...”, *Suv üstüne köründü otaçlar* (LKY, s. 155) “Su üstünde göründü adalar ...”

керис- (keris-) ~ **көриш-** (köriş-) ~ **көрүш-**, **көрюш-** (körüş-) “görüşmek” (s. 306, 339, 340, 315) *Tamak sordu kıbından: katsan hanuz kerisibiz?* (KA, s. 8/7) “Boğaz, kıbına ‘Bir daha ne zaman görüşürüz?’ diye sordu.”, *Bir neçe yıl körüşmedik* (LKY, s. 136) “Birkaç yıl görüşmedik.”

кезлэ- (kezle-) ~ **көзлэ-**, **көзля-** (közle-) “gözmek, gözlemlemek, izlemek” (s. 301, 336, 312) *Aytmañın kızga: kezlegin hatannı* (KA, s. 8/5) “Kıza, ‘Damadı gözle.’ deme.”

көстэр- (köster-) “göstermek” (s. 340)

цайсыла- (tsaysıla-) “izlemek” (s. 611)

5.1.3. İşitme Duyu Fiilleri

İşitme duyu organımız olan kulak vasıtasıyla sesleri algılar ve hayatımızın büyük bir bölümünü bu sesler aracılığıyla şekillendirebiliriz. Doğuştan duyma engelli bir insanın konuşamaması işitme duyusunun diğer duyu organlarını da etkilediğinin göstergesidir. Mental fiiller içerisinde işitme fiilleri de çokça kullanılmaktadır.

SKRP’deki işitme duyu fiilleri şu şekildedir:

дынъла- (dınla-) ~ **дынъле-** (dınle-) ~ **динле-**, **динля-**, **динъле-** (dinle-) ~ **тынъла-** (tınla-) “dinlemek, işitmek için kulak vermek” (s. 182, 183, 178, 558) *Kızlı dınle-* (SKRP, s. 183) “Kulak misafiri olmak, gizlice dinlemek”, *Dinledi ol nesiyetin anasının* (EYKM, s. 203) “Anasının nasihatini dinledi.”, *Söz tınla-* (SKRP, s. 558) “Söz dinlemek.”

динлян- (dinlen-) “dinlenmek, dinlenilmek, işitmek için kulak verilmek” (s. 178)

дуй- (duy-) ~ **туй-** (tuy-) “duymak, işitmek” (s. 181, 545) *Baban anan duyarsa* (SKRP, s. 153) “Anan baban duyarsa”, *Tuyem şatır yırçahlerden* (LKY, s. 175) “Neşeli şarkılar duyuyorum.”

дуйдыр- (duydır-) “duyurmak, duyulmasına neden olmak” (s. 181) *Ben seni severim ele duydırma* (KKKM, s. 129) “Ben seni severim, ele duyurma ...”

дуйул- (duyul-) ~ **туйул-** (tuyul-) “duyulmak, işitilmek, bilinmek” (s. 181, 545) *Anın tınısı tuyulmaydı* (KA, s. 6/13) “Onun sesi duyulmuyor.”, *Avazı yırach tuyuldu* (SKRP, s. 545) “Sesi uzaktan duyuldu.”

эсит- (esit-) ~ **эшит-** (eşit-) “işitmek” (s. 669, 673) *Rastlangın dzanında barıba ne eşittin menden* (SKRP, s. 670) “Benden duyduğün her şeyde kendini savun.”, *Eşittim kolthanı, teyz bolurmin sizde* (LKY, s. 165) “İşittim duanı, hemen yanınızda olurum.”

эситтир- (esittir-) ~ эшиттир- (eşittir-) “ıştırmak, duyurmak” (s. 669, 673) ... avazın esittiribiz ... (KA, s. 10/7) “sesini duyururuz ...”, Eşittiredir avazın (KA, s. 4/6) “Sesini duyurur.”

5.1.4. Koklama Duyu Fiilleri

Koku gerçek anlamlı bir sözcükken sonradan mecaz anlamda da kullanılmıştır. Gerçek anlamda kullanıldığında nesnelerin kokusunun alınarak onun diğer nesnelerden ayırt edilmesi, mecaz anlamda kullanıldığında doğrunun yanlıştan, yalanın gerçekten, iyinin kötünden ayırt edilmesi anlamına gelmiştir.

SKRP’deki koklama duyu fiilleri şu şekildedir:

ийискь- (iyiske-) “koklamak” (s. 196) *Da iyiskedi iyisin uprahlarının (SKRP, s. 196) “Ve kıyafetlerini kokladı.”*

кьокьла- (kokla-) “koklamak, kokusunu almak için içine çekmek” (s. 369) *Bilivçige bir gul yeter koklamaa (KKAS, s. 50) “(Değer) bilene bir gül yeter koklamaya ...”*

кьокьлаш- (koklaş-) “koklaşmak, birbirini koklamak” (s. 369)

кьокьлат- (koklat-) “koklamak, koklamasını sağlamak” (s. 369)

кюкя- (küke-) ~ кюкю- (kükü-) “koklamak” (s. 396)

сасы- (sası-) “(kötü) kokmak, kötü kokmasına sebep olmak” (s. 468) ... *ekinci güne kalmasin. Sasır ve dolar kurttan (EYKM, s. 215) “... diğer güne kalmasin. Kokar ve kurtlanır.”*

сасыт- (sasıt-) “(kötü) kokmak, kötü kokmasına sebep olmak” (s. 468) ... *sasıtdalar biznin yerimizni (KA, s. 9/24) “... vatanımızı kokutuyorlar.”*

түтягиль- (tütegil-) “tutmek, koku yaymak” (s. 571)

5.1.5. Tatma Duyu Fiilleri

Yaşam için zaruri olan beslenme ihtiyacı tatma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Canlılar varlıklarını devam ettirebilmek için kendileri için en ideal besin maddelerine gereksinim duyarlar. Bu besinlerin de uygun olup olmadığını tatma duyusuyla anlamaları mümkündür. Tatma duyu fiilleri de mental fiiller içinde geniş yer edinmiştir.

SKRP’deki tatma duyu fiilleri şu şekildedir:

аса- (asa-) ~ аша- (aş-) “yemek yemek” (s. 79, 91) *Bir appaçık cımırta tezden asa (EYKM, s. 133) “Bembeyaz bir yumurtayı hızlı hızlı yiyor.”, Aşama aşagın (SKRP, s. 91) “Yemek ye.”*

асал- (asal-) ~ ашал- (aşal-) “yemek yenmek” (s. 79, 91) *Asalamo-du as tuzsuz (SKRP, s. 79) “Tuzsuz yemek mi yenir?”*

асат- (asat-) ~ ашат- (aşat-) “yemek yedirmek” (s. 79, 91) *Asattın alarga asların yas bıla (SKRP, s. 79) “Onlara gözyaşlarıyla yemek yedirdin.”, Ursan avrut, aşatsan toydır (SKRP, 534) “Vurursan acıt, yedirirsen doyur.”*

асаттыр- (asattır-) ~ ашаттыр- (aşattır-) “yemek yedirmek” (s. 79, 91)

ашы- (aşı-) “yutmak” (s. 92)

азыкълан (azıklan-) “beslemek” (s. 50)

бэговре-, бэговрэ- (begevre-) ~ берёвья- (begövre-) ~ бögөврэ- (bögevre-) “içmek, susuzluğu gidermek” (s. 146, 110, 134) ... *kisents tıntsalma anın kelegesinde da begevreme tsıhından anın (KA, s. 7/17) “... gölgesinde dinlenme ve onun çiy tanelerinden susuzluğunu giderme isteğiyle ...”, Eger kleys içme, suvdan bögevrersin (LKY, s. 109) “Eğer içmek istersen su içersin.”, Bögevretedogon canrı (LKY, s. 129) “Ruhu besleyen ...”*

бэговрет-, бэговрэт- (begevret-) ~ берёвьят- (begövret-) ~ бögөврэт- (bögevret-) “içirmek, susuzluğunu gidermek” (s. 146, 110, 134) ... *altın tsıhı bolalmadı begevretme kurhahın alarnın dzanının (7/8) “... altın çiy tanesi onların ruhunun kuraklığının susuzluğunu gideremedi.”*

бэсле-, бесля-, бесья-, бэсля- (besle-) “beslemek” (s. 152, 113, 153) *Besledi ol babasını evladların cümlesin (EYKM, s. 208) “O, babasını ve babasının evlatlarının hepsini besledi.”, Abagını beslegin (SKRP, s. 153) “Kardan adamını besle.”*

бэслэн-, бесьян- (beslen-) “beslenmek” (s. 153, 113) ... *ekisi bir yerde beraber beslenip büyüyüp ... (KKR, s. 28) “... ikisi bir yerde birlikte beslenip büyüyüp ...”, Beslengen at (SKRP, s. 114) “Besili (iyi beslenmiş) at.”*

бэслэт-, бесьят- (beslet-) “beslemek, besletmek” (s. 113, 153, 114) *San saya, eger açrı beslettii (LKY, s. 113) “Bereket olsun sana, eğer aç birisini beslediysen ...”*

чайна- (çayna-) ~ чейна-, чэйна- (çeyna-) ~ чэйнэ- (çeyne-) ~ цайна- (tsayna-) ~ цэйна- (tseyna-) “çığnemek” (s. 621, 626, 640, 611, 617) *Attarın aldında sakız çeyneme (KKAS, s. 59) “Aktarın önünde sakız çığneme.”, Attarın aldında sakız tsaynalmez (KA, s. 8/20) “Aktarın önünde sakız çığnenmez.”*

чымда- (çimda-) ~ цымда- (tsimda-) “ısırmak” (s. 637, 616)

чишле- (çişle-) ~ килэ- (kisle-) ~ тислэ- (tisle-) ~ тишлэ-, тишле-, тишля- (tişle-) “dişlemek, ısırmak” (s. 629, 324, 531, 533) *Biynin kızının memesinden sıkıp da baktım / Kolum küçü yerişmedi çişlep de baktım (EYKM, s. 307) “Beyin kızının memesini sıkıp da baktım / Kolumun gücü yetmeyince ısırıp baktım.”*

чош- (çoş-) “doymak” (s. 631) *Aşap içip çoştık (SKRP, s. 631) “Yedik, içtik, doyduk.”*

эм- (em-) “emmek” (s. 660) *Bala süt eme (SKRP, s. 660) “Çocuk süt emiyor.”*

эмиз- (emiz-) ~ эмиздир- (emizdir-) “emdirmek” (s. 661) *Valdem Bedi ‘i ül Cemal’ı emizir emiş (KKR, s. 48) “Validem Bedi ‘i ül Cemal’ı emdirirmiş.”*

ич- (iç-) ~ иц- (its-) “içmek” (s. 210) ... *o tas ilen bir su iç ... (EYKM, s. 333) “... o tasla bir su iç ...”, Biyents bu dünyada suv kibik kuyuda; savutsuz itsmes, da savut bolundu (KA, s. 8/5) “Bu dünyada sevinç kuyudaki su gibidir; kapsız içemezsin, kap yapman gerekir.”*

ичиль- (içil-) ~ ицил- (itsil-) “içilmek” (s. 210) *Şimdi dolılar içilir (KKKM, s. 49) “Şimdi dolu (bardaklar) içilir.”*

ичир- (içir-) ~ ицир- (itsir-) “içirmek” (s. 210) *İçirgey-edim saya ol iyisli vinadan (SKRP, s. 210) “Sana o kokulu şaraptan içirecektim.”*

ичирт- (içirt-) ~ **ицирт-** (itsirt-) “içirtmek, içirmek” (s. 210) ... suya saçtı ... cümlesine birer birer içirtti (EYKM, s. 219) “... suya saçtı ... hepsine teker teker içirdi.”, Tabulur suv itsirtme atlarınızı (KA, s. 7/10) “Atlarınıza içirmek için su bulunur.”

кемир-, кэмир- (kemir-) “dişlemek, ısırmak, yemek” (s. 303, 391)

кит- (kit-) ~ **күт-, кют-** (küt-) ~ **күтү-** (kütü-) “gütmek, otlatmak, beslemek” (s. 324, 354, 397) Koylarnı küte (SKRP, s. 354) “Koyunları güdüyor.”

китил- (kitil-) ~ **күтүл-, кютюль-** (kütül-) “güdülmek, otlatılmak” (s. 355, 397) Tuvar kütület (SKRP, s. 355) “Davar güdüyor.”

тат- (tat-) “tatmak, tadına bakmak” (s. 517) Tanlay tatuvun asnın tatadı ezine (SKRP, s. 517) “Damak yemeğin lezzetini tadar.”

таты- (tati-) “tatlı olmak, lezzetli olmak” (s. 518) Udcuz etnin şorbası tatımaz (KKAS, s. 53) “Ucuz etin çorbası tatlı olmaz.”

таттыр- (tattır-) “tadına baktırmak, tattırmak” (s. 518) Tattırgın maya endi ol aştan (SKRP, s. 518) “Bana şimdi o aştan tattır.”

тэмпрэ- (temre-) “kemirmek” (s. 563) Kaldıhın stsitsanlar temredler (KA, s. 6/5) “Kalanını fareler kemirdi.”

той- (toy-) “doymak” (s. 534) Özi toydı, közi toymadı (SKRP, s. 534) “Kendi doydı, gözü doymadı.”

тойдур- (toydur-) “doyurmak” (s. 535) Nebe yer üsnü toydurus alarnı (LKY, s. 109) “Yeryüzünde neyle doyurursun onları?”

туй- (tuy-) “(tadını) duymak, almak” (s. 545) Til tuyad tüvül yahşı taamnı (SKRP, s. 545) “Dil kötü bir tat hissediyor.”

йала- (yala-) “yalamak” (s. 220) Da toprağın ayaklarının yalarlar (SKRP, s. 220) “Ve ayaklarının tozunu yalarlar.”

йэ- (ye-) “yemek yemek” (s. 268) Çölde mantar buldı, mantar yedi ... (EYKM, s. 266) “Çölde mantar buldu, mantar yedi ...”

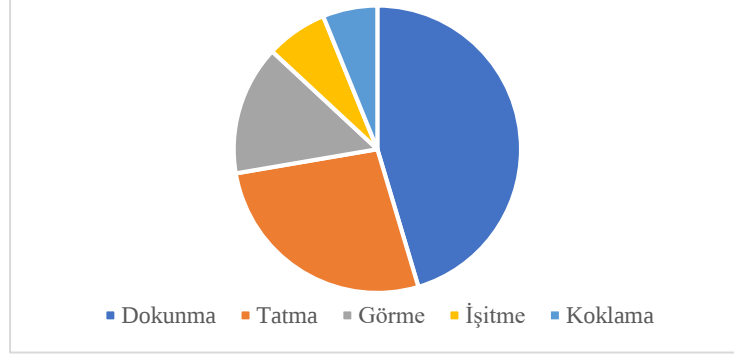
йэдиp- (yedir-) “yemek yedirmek” (s. 269) Fukarelerge yemek yedirdi (EYKM, s. 265) “Fukaralara yemek yedirdi.”

йут- (yut-) “yutmak, ağzındaki şeyi yutağa geçirmek” (s. 260) Gelir peri yutar seni (EYKM, s. 142) “Gelir peri, yutar seni ...”, ... yoksa balıklar mı yutdu? (KKR, s. 38) “... yoksa balıklar mı yuttu?”

йуткъын- (yutkın-) ~ **йуткъун-** (yutkun-) “yutkunmak, tükürüğü yutmak” (s. 260)

6. Sonuç

Karay Türkçesindeki duyu (algılama) fiillerinin ele alındığı bu çalışmada toplamda 194 mental fiil tespit edilmiştir. Çoğu örnekte Karay Türkçesinin üç ağızındaki (Kırım, Trakay ve Haliç) farklı fonetik özellikte kullanımlar vardır.

Şekil 1: Duyu Fiilleri

Şekil 1'e bakıldığında en çok kullanılan duyu fiillerinin dokunma duyu fiilleri olduğu görülmektedir. Çalışmada dokunma duyusuyla ilgili 81 mental fiil tespit edilmiştir.

Dokunma duyu fiillerinden sonra sırasıyla tatma, görme, işitme ve koklama duyu fiilleri gelmektedir.

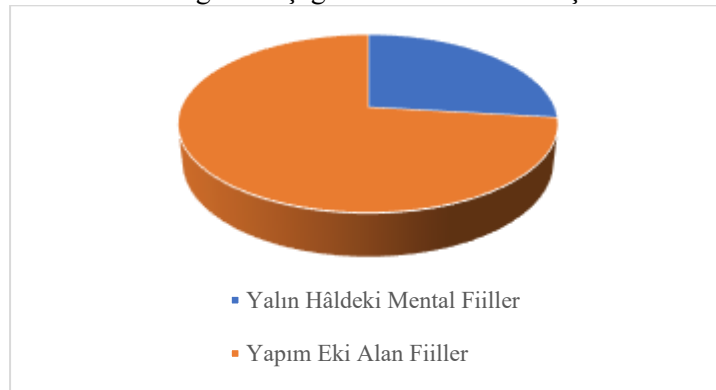
Tatma duyusuyla ilgili 61 mental fiil vardır. İnsanların hayatlarını devam ettirmeleri için gerekli olan beslenme, doyma ihtiyacı söz varlığında da kendini göstermektedir.

Canlıların dünyayı, çevresini algılayabilmelerindeki en önemli unsurlardan olan görme duyusuyla ilgili 29 mental fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerin bazıları kök hâlindeyken bazıları yapım ekleriyle türemiştir.

Konuşabilme ve kendini ifade edebilme, iletişim kurabilmede en önemli unsurlardandır. Doğuştan duyma engelli veya yanında hiç konuşulmayan bir insanın konuşamayacağı göz önünde bulundurulduğunda işitmenin insanlar için ne denli önemli olduğu görülebilmektedir. Çalışmada işitme duyusuyla ilgili 14 mental fiil belirlenmiştir.

Mental fiillerden en az kullanılanı ise koklama duyusu ile ilgili olanlardır. Çalışmada koklama duyusuyla ilgili 9 mental fiil tespit edilmiştir.

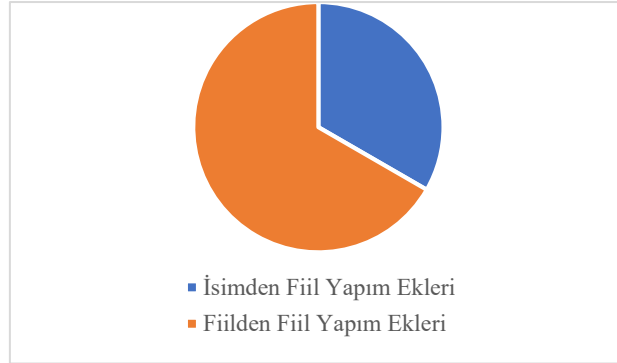
Fiiller yalın hâlde veya türemiş şekilde dilde yer alabilmektedir. Bu çalışmadaki 54 mental fiil yalın hâlde, 140 mental fiil ise yapım ekleriyle genişletilmiş şekildedir. Yalın hâlde ve yapım eki almış mental fiillerin dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Şekil 2: Duyu Fiillerinin Yapı Açısından Dağılımı

Şekil 2’de görüldüğü gibi yalın hâldeki fiiller (*kara-*, *ker-*, *kör-*, *bah-*, *bak-*, *glent-*, *köster-*, *çayna-*, *çeyna-*, *çeyne-*, *çında-*, *çoş-*, *iç-*, *its-*, *kemir-*, *kit-*, *küt-*, *tat-*, *temre-*, *toy-*, *tsayna-*, *tseyna-*, *tuy-*, *yala-*, *ye-*, *yut-*, *duy-*, *esit-*, *eşit-*, *bog-*, *bu-*, *buv-*, *çak-*, *çarp-*, *em-*, *ep-*, *öp-*, *ibi-*, *kap-*, *karma-*, *kavuş-*, *korsa-*, *kuç-*, *kuts-*, *nal-*, *sası-*, *sıpa-*, *tep-*, *tete-*, *tiy-*, *tüirt-*, *ur-*, *vat-*, *yuh-*) yapım eki ile genişlemiş fiillere göre daha az sayıdadır.

Diğer mental fiiller **+A-** (*aşa-*, *asa-*, *küke-*), **+de-** (*izde-*), **+I-** / **+U-** (*aşı-*, *kütü-*, *tatı-*, *kükü-*), **+ke-** (*iyiske-*), **+IA-** (*izle-*, *kerimle-*, *körümle-*, *kezle-*, *közle-*, *tsaysıla-*, *besle-*, *çişle-*, *kisle-*, *tisle-*, *tişle-*, *dınla-*, *dınle-*, *dinle-*, *tınla-*, *avuçla-*, *fiskele-*, *karmala-*, *kıtıkla-*, *koltukla-*, *kuçakla-*, *kuçuhla-*, *sıla-*, *sıpakla-*, *sıpala-*, *şamarla-*, *türtükle-*, *umaçla-*, *yakala-*, *yasla-*, *yumırıkla-*, *yumrukla-*, *yumurukla-*, *azıkla-*, *kokla-*), **+re-** (*begevre-*, *begövre-*, *bögevre-*) *isimden fiil yapım eklerini* veya **-AIA-** (*ogala-*), **-DXr-** (*asattır-*, *aşattır-*, *tattır-*, *toydur-*, *yedir-*, *duydur-*, *esittir-*, *eşittir-*, *çimdir-*, *emizdir-*, *kaptır-*, *kavuştur-*, *tiydir-*, *tutuştır-*, *tutuştur-*), **-Gala-** / **-hala-** (*bagıngala-*, *epkele-*, *öpkele-*, *kaphala-*, *kapkala-*, *tutkala-*, *tuthala-*), **-gil-** (*tütegil-*), **-gXz-** (*kergez-*, *körgiz-*, *körgüz-*), **-Ir-** (*içir-*, *itsir-*), **-kın-** (*yutkın-*, *yutkun-*), **-I-** (*bagıl-*, *ker-giz-i-l-*, *asal-*, *aşal-*, *içil-*, *itsil-*, *kitil-*, *kütül-*, *duyul-*, *tuyul-*, *bogıl-*, *bogul-*, *buvul-*, *sarıl-*, *tutul-*, *vatıl-*), **-n-** (*bagın-*, *izlen-*, *kergizin-*, *körgüzün-*, *kerin-*, *körin-*, *körün-*, *azıklan-*, *beslen-*, *dinlen-*, *çarpın-*, *dayan-*, *karmalan-*, *karman-*, *tokın-*, *tokun-*, *urun-*, *yaslan-*), **-s-** / **-ş-** (*keriş-*, *koklaş-*, *köriş-*, *körüş-*, *ebis-*, *kuçaklaş-*, *kuçuş-*, *kutsus-*, *kuraş-*, *küreş-*, *öbis-*, *öbüş-*, *tokış-*, *tokuş-*, *tutus-*, *tutuş-*), **-t-** (*asat-*, *aşat-*, *begevret-*, *begövret-*, *bögevret-*, *beslet-*, *içirt-*, *itsirt-*, *ibit-*, *koklat-*, *sasıt-*), **-z-** (*emiz-*) *fiilden fiil yapım eklerini* almışlardır.

Şekil 3: Duyu Fiillerinin Aldığı Yapım Eklerinin Dağılımı

Duyu fiillerinde fiilden fiil yapım eklerinin isimden fiil yapım eklerine göre daha fazla yer aldığı Şekil 3’te görülmektedir. Yapım eki almış duyu fiillerinde 6 isimden fiil yapım eki, 12 fiilden fiil yapım eki vardır. Bu yapılmış eklerinin bazılarının anlama etki etmediği, anlamın aynı kaldığı da fark edilmektedir. Bu da Karay Türkçesindeki sıfır fonksiyonlu yapılmış eklerine örnek teşkil etmektedir.

Bazı mental fiiller farklı kategoriler içinde yer almıştır. Mesela *duy-* fiili “işitmek” anlamıyla işitme duyu fiilleri içinde, “tadını almak, tadını duymak” anlamıyla tatma duyu fiilleri içinde yer almıştır.

Mental fiil olarak tespit edilen bir örnek (*glent-* “göz atmak, bakmak”) Karay Türkçesine Rusçadan (глѧнт) geçmiş alıntı bir kelimedir.

Eser Kısaltmaları

EYKM	Aqtay, G. (2021)
KA	Mardkowicz, A. (ed.)
KKK	Altınkaynak, E. (2006)
KKAS	Polkanov Y. A. (1995)
KKKM	Çulha, T. (2015)
KKR	Çulha, T. (2017)
LKY	Kıvrakdal, İ. (2000)
SKRP	Baskakow, N.A., Szapszał, S. M.- Zajaczkowski, A. (1974)

Kaynaklar

- Altınkaynak, E. (2006). *Tozlu zaman perdesinde Kırım Karaylıları*. Haarlem Netherlands: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi.
- Aqtay, G. (2021). *Eliyahu Ben Yosef Kılıcı'nın mecuması (Kırım Karay ve Türk edebiyatı mecmuası) (inceleme-metin-dizin-ıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aşçı, M. (2024). Mu'inü'l Mürîd'de yer alan mental fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 13(4), 1246-1282. Doi: 10.7884/teke.1581114
- Ayan, E. ve Türkdil, Y. (2015). Kazak Türkçesinde dokunma duyu fiilleri ve anlam zenginliği. *Turkish Studies*, 10(4), 95-114. Doi: 10.7827/TurkishStudies.7705
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Baskakow, N. A., Szapszał, S. M. ve Zajaczkowski, A. (1974). *Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*. Moskwa: Russkij Jazyk.
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde mental fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Biray, N. (2007). Kazak şivesi ve Denizli ağzında kök hâldeki benzer idrak fiillerinde anlam farklılaşmaları. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri II*. Pamukkale Üniversitesi, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 307-314.
- Booth, J. R. ve Hall W. S. (1995). Development of the understanding of the polysemious meanings of the mental state-verb know. *Cognitive Development*, 10(4), 529-549. Doi: 10.1016/0885-2014(95)90025-X
- Böler, T. (2021). *Türkiye Türkçesi biçim bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- Croft, W. (1993). Case marking and the semantics of mental verbs. *Semantics and The Lexicon*, (ed. James Pustejovsky). Dordrecht: Kluwer Academic. Doi: 10.1007/978-94-011-1972-6_5
- Çulha, T. (2015). *Kırım Karaycasının katık mecuması (metin-sözlük-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çulha, T. (2017). *Seyfî'l-mülûk ile bediü'l-cemâl hikâyesi (Kırım Karay rivayeti)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doğan, L. ve Erdin, C. (2021). Gagavuz Türkçesinde mental fiiller. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 9(2), 191-221. Doi: 10.29228/ijlet.51492

- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin isteme göre anlam değişimleri. V. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. Ankara Üniversitesi, 20-26 Eylül 2004, Ankara, s. 939-949.
- Ergin, M. (1977). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Minnetoğlu.
- Fakirullahoğlu, M. A. İ. (2016). *Kırgız Türkçesinde duygu fiilleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fakirullahoğlu, M. A. İ. (2023). Kazak Türkçesinde mental fiiller. 5. *Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 3-4 Haziran 2023, İstanbul, s. 5-20.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Kanaat.
- Halliday, M. (2014). *An introduction to functional grammar*. London: Foreign Language Teaching and Research Press.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- İlter, E. (2019). *Karahanlı Türkçesinde duygu fiilleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamchybekova, K. (2010). *Kırgız Türkçesinde duygu fiilleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıvrakdal, İ. (2000). *Çıpçihley Uçma Trohka "Lietuva Karaylarının yırları" (giriş, inceleme, metinler, sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations, a preliminary investigation*. London: The University of Chicago.
- Mardkiewicz, A. (ed.), (1932). *Karay awazı IV, V*. Lutsk: Jagiellonska.
- Mardkiewicz, A. (ed.), (1933). *Karay awazı VI*. Lutsk: Jagiellonska.
- Mardkiewicz, A. (ed.), (1934). *Karay awazı VII*. Lutsk: Jagiellonska.
- Mardkiewicz, A. (ed.), (1935). *Karay awazı VIII*. Lutsk: Jagiellonska.
- Mardkiewicz, A. (ed.), (1936). *Karay awazı IX, X*. Lutsk: Jagiellonska.
- Özkan, A., Aşçı, U. D. ve Toker, M. (ed.), (2013). *Türk dili, dil ve anlatım*. Konya: Palet.
- Özeren, M. ve Alan, İ. (2018). Kırgız Türkçesinde mental fiiller. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 203-224. Doi: 10.14222/Turkiyat3778
- Polkanov, Y. A. (1995). *Kırımkaşların atalar sözü*. Bahçisaray.
- Sandalyeci, S. (2016). Bir Eski Anadolu Türkçesi metni olan Şeyyat Hamza'nın Yûsuf u Zeliha mesnevisinde mental fiiller. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 157-171. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede/issue/40916/494228>
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede mental fiiller*. Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçkin, K. (2020). *Eski Türkçe metinlerinden örneklerle mental fiil teorisi*. Konya: Palet.
- Soydan, S. (2018). Tarama Sözlüğü'nün ilk iki cildindeki duygu fiilleri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 13(5), 471-493. Doi: 10.7827/TurkishStudies.12923

- Şahin, S. (2012a). Mental fiil kavramı ve Türkmen Türkçesinde mental fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 45-62. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/136785>
- Şahin, S. (2012b). *Türkmen Türkçesinde mental fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları (söz varlığı incelemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkdil, Y. (2013). *Anlam bilimi açısından Kazak Türkçesinde duyu fiilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-51. http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/II-1_Mart2005/04_MTAD_2-1_OYaylagul.pdf
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, H. (2019). Eski Uygurcada bellek fiilleri. *Türkbilig Dergisi*, 37, 21-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52843/698056>
- (www.tdk.gov.tr) (Son Erişim Tarihi: 23.02.2025)

Extended Abstract

The term mental verb, which also means psych verb, is one of the subjects that was later addressed in Turkey. It is related not only to linguistics but also to many branches of science such as psychology and neurology. It is divided into sub-branches such as sense, emotion, and perception. Many studies have been conducted on the status of mental verbs in historical and modern dialects. In this study, sense (perception verbs) in Karaim language are addressed.

In the *introduction*, information is given about verbs and their classification. Then, brief information is given about mental verbs, studies on mental verbs and Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski, which is the main source of the study.

The scope of the study is limited to the sense (perception) verbs in Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski. The sense verbs are given under 5 (five) headings as *touching, seeing, hearing, smelling, tasting* - in alphabetical order. Although Karaim verbs are predominant, words borrowed from other languages in the dictionary are also included in the study.

The method used in the study is as follows: First, the word in the heading is written. Then, similar examples (i.e. only phonetically different) in Karaim language dialects are given side by side with the expression “~”. Then, the page number and meaning of the word in Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski are indicated. If the form of the word, which is a mental verb, used in a sentence is in Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski, this sentence and its translation into Turkic are given after the word. Examples not included in the sentence in Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski are supported with sentences from different texts written in Karaim language. If the word taken as a mental verb is not in the texts, only the mental verb is given. The examples in the relevant headings are listed alphabetically.

In the *conclusion* section, the findings related to mental verbs are given with tables.

As a result of the study, a total of 194 mental verbs were identified. Different phonetic usages in three dialects of Karaim language (Crimea, Trakai and Halich) are present in most examples. Mental verb examples related to the five sense organs are found in the work called Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski, which is the basis of the study.

When looking at the table, it is seen that tactile sensation verbs are the most commonly used mental verbs. In the study, 81 mental verbs related to the sense of touch were identified.

After the tactile sensation verbs, taste, sight, hearing and smell sensation verbs come in order. 61 mental verbs related to the sense of taste, 29 related to the sense of sight, 14 related to the sense of hearing and 9 related to the sense of smell were identified.

Verbs can exist in the language in either bare form or derived form. In this study, 54 mental verbs are in bare form and 140 mental verbs are in extended form with derivational suffixes.

Other mental verbs have taken **+A-** (aşa-, asa-, küke-), **+de-** (izde-), **+I-** / **+U-** (aşı-, kütü-, tatı-, kükü-), **+ke-** (iyiske-), **+IA-** (izle-, kerimle-, körümle-, kezle-, közle-, tsaysıla-, besle-, çişle-, kisle-, tisle-, tişle-, dınla-, dınle-, dinle-, tınla-, avuçla-, fiskele-, karmala-, kıtıkla-, koltukla-, kuçakla-, kuçuhla-, sıla-, sıpakla-, sıpala-, şamarla-, türtükle-, umaçla-, yakala-, yasla-, yumırıkla-, yumrukla-, yumurukla-, azıkla-, kokla-), **+re-** (begevre-, begövre-, bögevre-) *suffixes that form verbs from nouns* or **-AIA-** (ogala-), **-DXr-** (asattır-, aşattır-, tattır-, toydur-, yedir-, duydu-, esittir-, eşittir-, çimdir-, emizdir-, kaptır-, kavuştur-, tiydir-, tutuştur-, tutuştur-), **-Gala-** / **-hala-** (bagingala-, epkele-, öpkele-, kaphala-, kapkala-, tutkala-, tuthala-), **-gil-** (tütegil-), **-gXz-** (kerbiz-, körgiz-, körgüz-), **-Ir-** (içir-, itsir-), **-kın-** (yutkın-, yutkun-), **-I-** (bağıl-, ker-giz-i-l-, asal-, aşal-, içil-, itsil-, kitil-, kütül-, duyul-, tuyul-, bogıl-, bogul-, buvul-, sarıl-, tutul-, vatıl-), **-n-** (bağın-, izlen-, kergizin-, körgüzün-, kerin-, körin-, körün-, azıklan-, beslen-, dinlen-, çarpın-, dayan-, karmalan-, karman-, tokın-, tokun-, urun-, yaslan-), **-s-** / **-ş-** (keriş-, koklaş-, köriş-, körüş-, ebis-, kuçaklaş-, kuçuş-, kutsus-, kuraş-, küreş-, öbis-, öbüş-, tokuş-, tutus-, tutuş-), **-t-** (asat-, aşat-, begevret-, begövret-, beslet-, içirt-, itsirt-, ibit-, koklat-, sasıt-), **-z-** (emiz-) *the verb derivative suffixes from the verb*.

It is seen that in mental verbs, verb-derivative suffixes are more common than noun-derivative suffixes. In mental verbs with derivational suffixes, there are 6 noun-derivative suffixes and 12 verb-derivative suffixes. It is also noticed that some of these derivational suffixes do not affect the meaning and the meaning remains the same.

Some mental verbs are included in different categories. For example, the verb *duy-* is included in the sense verbs of hearing with the meaning of “hearing” and in the sense verbs of tasting with the meaning of “tasting, feeling the taste”.

A mental verb example (glent- “to take a look”) is a loan word that passed into Karaim language from Russian (глядѣть).